

Тетяна Подковенко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ

Розкрито роль і значення альтернативних способів вирішення правових спорів та конфліктів. Зазначено, що пошук альтернатив державним судам для вирішення спорів зумовлений низкою факторів, які розрізняються залежно від конкретного суспільства, держави, культури, законодавства, устрою судової системи, ефективності її роботи, рівня розвитку і складності економічних та інших відносин і ряду інших обставин.

Ключові слова: врегулювання спорів, примирні процедури, компроміс, порозуміння, альтернативні способи вирішення спорів.

Подковенко Т.

Альтернативные способы разрешения споров: становление концепции

Раскрыто роль и значение альтернативных способов разрешения правовых споров и конфликтов. Обозначено, что поиск альтернатив государственным судам для разрешения споров обусловлен рядом факторов, которые различаются в зависимости от конкретного общества, государства, культуры, законодательства, устройства судебной системы, эффективности ее работы, степени развития и сложности экономических и иных отношений, а также других обстоятельств.

Ключевые слова: урегулирования споров, примирительные процедуры, компромисс, согласие, альтернативные способы разрешения споров.

Podkovenko T.

Alternative dispute resolution: formation of the concept

The article reveals the role and importance of alternative ways of resolving legal disputes and conflicts. The search for alternatives to state courts for resolving disputes is conditioned by a number of factors that vary according to the specific society, state, culture, legislation, the judicial system, the effectiveness of its work, the degree of development and the complexity of economic and other circumstances.

Keywords: dispute resolution, conciliation, compromise, understanding, alternative of dispute resolution.

Постановка проблеми. Традиційно вирішення будь-якого правового конфлікту пов'язується з участю державного органу, з дотриманням чітко встановленої процедури та обов'язковим до виконання рішенням судового органу. Специфіка юридичного врегулювання спорів і конфліктів полягає у його чіткій регламентованості правовими нормами. За твердженням А. Брижинського, сучасне правосуддя при багатьох очевидних перевагах має і ряд недоліків: велика завантаженість судів, тривалість і складність судочинства, значні судові витрати, невідпрацьований механізм досягнення змагальності та рівності сторін у процесі, гласність судового розгляду у деяких випадках призводить до розголошення конфіденційної інформації, критерії справедливості вирішення спору знаходяться в юридичній площині й часто не збігаються з уявленнями про справедливість людей, які не мають юридичної підготовки, тому дуже часто рішення суду залишають негативну реакцію у сторін, в результаті конфлікт припиняється силовим рішенням, але не вирішується, у зв'язку з чим акти правосуддя не завжди належно виконуються [1, с. 3]. У багатьох випадках надмірна формалізація дій та відносин конфліктуючих сторін, що характерна для юридичних процедур, починає перешкоджати домовленостям та подальшій співпраці між сторонами. Саме у таких випадках звернення до альтернативних способів вирішення спорів, які мають неформальний та недержавний характер, є більш ефективним та вигідним для сторін спору і створює реальні можливості для їх подальшої конструктивної співпраці на основі порозуміння. У сучасних умовах все більше робиться акцент на поєднанні підходів з позиції інтересів і з позиції права, що допомагає найбільш ефективно, професійно і з найменшими втратами (як в грошовому, так і в часовому еквіваленті) вирішити правовий конфлікт.

Альтернативне вирішення правових спорів і конфліктів відноситься до таких елементів правової системи, які найменше залежать від специфічних характеристик національного права (наприклад,

© Тетяна Подковенко, 2018

англосаксонського (прецедентного) або континентального). Самі собою альтернативні процедури є доволі універсальними та гнучкими. Адже суперечки і конфлікти виникають між людьми незалежно від того, до якої правової системи належить їх держава. І прагнення людини до врегулювання конфліктів шляхом правомірних, доступних і простих процедур має заохочуватися будь-якою правовою державою. Такий підхід тільки свідчатиме про зрілість громадянського суспільства, про його можливість саморегулюватися та дієво і ефективно вирішувати різноманітні конфліктні ситуації без задіяння державного примусу.

Метою статті є аналіз особливостей формування концепції альтернативного вирішення спорів, сучасних підходів щодо розуміння та значення альтернативних способів у вирішенні правових спорів, їх реальності застосування та ефективності дії у правовій системі України.

Стан дослідження. У сучасних умовах вивчення альтернативних процедур, що використовуються при вирішенні правових конфліктів, набуває рис цілісного наукового напрямку, що є частиною загальної концепції щодо захисту прав і законних інтересів конфлікуючих сторін. Конфліктні ситуації, що проявляються на різних рівнях та у різних сферах суспільного життя, привертають до себе увагу не лише соціологів, психологів, педагогів, а також і правників. Особливої уваги заслуговують наукові праці: А. Анцупова, Н. Бондаренко-Зелінської, Д. Давиденка, В. Землянської, Говарда Зера, Н. Грень, С. Калашникової, Р. Коваль, В. Кудрявцева, С. Кравцова, Н. Нестор, Н. Осіпової, Л. Панова, Ц. Шамлікашвілі, А. Шипилова та ін. Зокрема, А. Біцай, Н. Нестор, Ж. Мандриченко, Н. Осіпова, В. Саранюк, О. Соловійова у своїх дослідженнях звертають увагу на вирішення саме практичних проблем щодо можливості застосування альтернативних способів у розв'язанні правових конфліктів. Вирішення правових спорів та конфліктів за допомогою альтернативних форм здатне істотно знизити соціальну напруженість учасників процесу з вирішення конфлікту, значно зменшити навантаження на судові та інші державні органи та сприяти гармонізації суспільних відносин на основі консенсусу. Це стане підтвердженням зрілості громадянського суспільства, його високої правової культури та здатності до самоорганізації та самоуправління.

Виклад основного матеріалу. Термін «альтернативне вирішення спорів» (Alternative Disput Resolution – ADR) вперше почали застосовувати у США ще у 60–70-х рр. XX ст. для позначення гнучких і неформальних процедур врегулювання конфліктів, які виникли на противагу складній і громіздкій процедурі офіційного правосуддя та стали його своєрідною альтернативою. Їх введення було результатом помітної кризи в ефективності діяльності судів, зростаючих витрат, значної тривалості розгляду справ, надмірної формалізації судових процедур.

Розробка форм альтернативного розв'язання спорів, які зародилися в США в системі загального права (common law), мала два своєрідних джерела, зокрема: суспільні ініціативи, не пов'язані з правосуддям та форми ADR, контрольовані системою офіційного правосуддя, а отже, і державою. Вони запропонували швидкість вирішення спору, зниження витрат на провадження, розсудливість, прості правила взаємодії, гнучкість та захист ділових відносин і збереження подальших партнерських відносин між сторонами.

Багато хто з дослідників називає 1976 р. роком початку впровадження альтернативних способів вирішення спорів, оскільки саме тоді проявився взаємозв'язок цих методів з судовою системою США. У 1976 р. відбулася конференція, на якій деякі судді сказали: «Повинен бути знайдений кращий спосіб вирішення спорів, ніж суд». Тоді ж гарвардський професор Френк Зандер ввів поняття «суду з безліччю дверей», тобто коли суд може запропонувати конфлікуючим сторонам не тільки судові слухання, а й інші підходи, такі як медіація або арбітраж.

На сьогодні в американських судах стоїть питання про те, які засоби і способи є найбільш придатними для примирення сторін або для вирішення спору до початку судового розгляду. Досудові погоджувальні процедури є частиною законодавчої чи судової регламентації.

Широке поширення альтернативних способів врегулювання суперечок у США пояснюються такими причинами:

По-перше, американці традиційно цінують хороші відносини і громадську думку більше особистих образ. Не завжди вдається стримати себе при переговорах віч-на-віч, а нейтральний посередник допомагає загладити гострі кути, краще розібратися в ситуації й швидше знайти вірне рішення, що влаштовує обидві сторони. Встановлено, що посередництво закінчується успіхом у 85% випадків.

По-друге, у деяких справах судді відправляють сторони відразу до посередника на обов'язкове посередництво, наприклад, у справах про розлучення або поділ майна.

По-третє, якщо посередництво пройшло успішно, і було досягнуто згоди, то така угода виконується в 90–95% випадків. Для порівняння: у США в цивільних справах виповнюється тільки одна третина судових рішень. Решта дві третіх так і залишаються на папері [2, с. 16].

В американській правовій системі і сьогодні істотною правотворчою роль відіграють неформальні альтернативні способи вирішення спорів, які не вимагають проведення судового провадження, участі судді та суду присяжних. Відповідно до проведеного в США аналізу справ, в яких вартість шкоди перевищувала 1000 доларів США, лише одна з десяти з них була відправлена до суду, і близько двох наступних з десяти були вирішені рішенням суду без необхідності проведення слухання справи (наприклад, позасудове вирішення, відхилення позову, прискорена процедура). Дві третини були врегульовані попередньо укладеними угодами. У цих же дослідженнях зазначається, що тільки один позов щодо відшкодування збитків з десяти подається до суду [3, с. 151–152].

У 90-х рр. англійська аббревіатура ADR зробила по-справжньому міжнародну кар'єру. Сьогодні цей термін є офіційним і широко застосовується не тільки в правовій теорії, але і в законодавстві багатьох держав. Деякі країни намагалися замінити її національними відповідниками, такими як MARC (*les modes alternatifs de résolution des conflits*), або RAD (*règlement alternatif des différends*) у Франції та в канадському Квебеку, або ACR (*aussergerichtlichen Konfliktregelung*) у Німеччині, але ці спроби не набули такого визнання та сприйняття світовою спільнотою [4, с. 23].

ADR можна розглядати не тільки як сукупність шляхів вирішення спорів, але також як частину системи правосуддя. Форми ADR не можуть порушувати право на суд і абсолютно не спрямовані на приниження ролі правосуддя, вони призначені для доповнення механізмів судочинства. Загалом альтернативні підходи можна визначити як мирні способи вирішення конфліктів та спорів на основі ідеї досягнення згоди і знаходження компромісу при вирішенні конкретної конфліктної ситуації. Важливо пояснити, що «альтернатива» – це те, що дає більшу свободу сторонам і гнучкість у формуванні власної позиції у конфліктній ситуації.

Варто зауважити, що можна розглядати можливість розробки альтернативних методів вирішення спорів у трьох моделях:

- перевага, зумовлена культурою;
- еволюція правової системи;
- імплементація способів ADR з інших правових систем.

Особливу увагу слід звернути на позитивний досвід застосування різних моделей ADR, беручи до уваги рішення та тенденції Європейського Союзу. Розвитку ADR у європейських державах, безумовно, сприяло зростаюче усвідомлення того, що механізми альтернативного врегулювання спорів, є інструментом, який покращує доступ до правосуддя в різних сферах повсякденного життя.

Багато держав-членів ЄС почали приділяти все більшу увагу таким способам і до того ж запроваджувати відповідні правові стандарти, які дозволять їх розвивати та зміцнювати. Цей процес можна побачити навіть зараз у державах, що не так давно приєдналися до ЄС, де ведеться робота з підготовки відповідних правових механізмів, наприклад, у Чехії і Словаччині, а також відповідні рішення, наприклад, у країнах Балтії, що за основу беруть скандинавську модель.

Більше того, механізми ADR стали політичним пріоритетом, оголошеним інституціями ЄС з метою просування альтернативних технологій та забезпечення належних умов розвитку. Цей політичний пріоритет особливо підкреслюється у зв'язку з необхідністю посилення ролі нових механізмів врегулювання спорів на основі технологічних рішень так званого онлайн-розв'язання спорів (*on-line dispute resolution*).

Впровадження альтернативних способів вирішення спорів у нашій правовій системі актуалізується в основному у контексті необхідності гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. Необхідність розробки альтернативних методів вирішення спорів також свідчить про пошук нової правової моделі, що відповідатиме динамічним змінам, що відбуваються у соціальному та економічному житті нашого суспільства.

Пошук альтернатив державним судам для вирішення спорів зумовлений рядом факторів, які розрізняються залежно від особливостей конкретного суспільства, держави, культури, законодавства, устрою судової системи, ефективності її роботи, рівня розвитку та складності економічних та інших відносин. Одним з основних факторів розвитку ADR є недостатня ефективність роботи судової системи при розгляді окремих категорій справ, яка може полягати у перевантаженні судів, тривалості судового розгляду, некваліфікованого розгляду справ, а також інших недоліків, властивих судовій системі тієї чи іншої держави. Слід визнати, що в даний момент у світі практично не існує держави, судова система якої могла забезпечити ефективне вирішення усіх спорів щодо взаємного задоволення сторін.

Разом з тим недостатня ефективність роботи державних судів не є єдиним рушійним фактором розвитку ADR. До інших причин розвитку ADR можна віднести прагнення сторін зберегти і надалі ділові та партнерські відносини, уникнути розголосу конфлікту та вирішити спір з позиції взаємного задоволення кожної з конфліктуючих сторін. Варто зазначити, що більшість способів ADR ґрунтуються на принципах

задоволення саме взаємних інтересів сторін, конфіденційності, добровільності та відрізняються швидкістю та відносно низькою ціною їх використання [5].

У світовій практиці використовується достатня кількість альтернативних способів вирішення спорів, серед яких можна назвати такі процедури, як: експертна оцінка (expert determination), переговори, переговори з участю посередника (facilitated negotiation або facilitation), примирення (conciliation), посередництво (mediation), посередництво-арбітраж (med-arb), незалежне вирішення (adjudication), міні-процес (mini-trial), встановлення обставин (fact finding), комісії щодо розгляду спорів (dispute review boards), приватний суд (private judging), попередня незалежна оцінка (early neutral evaluation), «суд з багатьма дверима» (multi-door courthouse), досудова нарада щодо врегулювання спору (settlement conference), спрощений суд присяжних (summary jury trial) та інші [6, с. 161].

Класифікація зазначених способів можлива за різними критеріями. Зокрема щодо обов'язковості прийнятого рішення розрізняють обов'язкові (арбітраж, експертна оцінка) та необов'язкові (переговори, посередництво). За характером проведення процедур виокремлюють змагальні (арбітраж, приватний суд) і консенсуальні (посередництво); щодо зобов'язань їх застосування – добровільні та примусові (застосування ADR здійснюється відповідно до прямої вказівки у законі або обов'язкового рішення суду чи іншого органу); щодо цілеспрямованості – правові (коли спір вирішується на основі формальних норм права та фактичних обставин справи (арбітраж) і спрямовані на задоволення інтересів сторін (посередництво); за складністю – прості (при використанні єдиної процедури ADR) і комбіновані (коли об'єднують елементи двох або більше процедур ADR (посередництво-арбітраж (med-arb))).

Щодо характеристики комбінованих форм, то можна навести такі:

- посередництво – третейський суд, означає урегулювання спору за допомогою посередника-арбітра, який у разі недосагнення сторонами уповноважений вирішити спір в порядку арбітражу;
- «міні-суд» або «міні-процес», цей спосіб широко застосовується для урегулювання комерційних спорів і отримав свою назву від зовнішньої схожості з судовою процедурою та являє собою урегулювання спору з участю керівників корпорацій, юристів і третіх незалежних осіб, які очолюють слуханням справи;
- незалежна експертиза щодо встановлення фактичних обставин справ – процедура досягнення сторонами угоди на підставі висновку кваліфікованого спеціаліста, який вивчив справу з точки зору фактичного складу;
- омбудсмен – врегулювання спорів, пов'язаних з недоліками в діяльності державних агентств та приватних організацій, офіційно уповноваженою особою, яка розслідує обставини справи на підставі скарг зацікавлених осіб;
- приватна судова система або суддя «напрокат», що забезпечує вирішення спорів з допомогою суддів, що пішли у відставку за досить високу плату, які мають повноваження не тільки примирити сторони, але і винести обов'язкове для них рішення [7, с. 245].

При вирішенні проблеми класифікації методів ADR слід зазначити, що вони мають умовний характер і ґрунтуються на думках, представлених у науковій доктрині. Ці методи можна також розділити на такі:

- а) методи, засновані на елементах консенсуально-примирних процедур, спрямованих на досягнення угоди між сторонами (посередництво, фасилітація, mini-trial);
- б) методи, які об'єднують елементи судового розгляду (med-arb, arb-med, private judging, омбудсмен);
- в) методи, пов'язані з неупередженою думкою щодо спору (summary jury trial, expert determination, fact-finding);
- г) методи, що спрямовані на запобігання виникнення можливих розбіжностей та непорозумінь (partnering, dispute review boards) [8, с. 16].

Усі ці способи (механізми) об'єднує те, що вони засновані на угоді сторін (як про порядок, структуру їх проведення, так і про очікувану юридичну силу результату), укладеній сторонами добровільно і конфіденційно. Можна погодитися, що кожен з цих механізмів має певну структуру, побудовану таким чином, щоб сторони змогли прийти до результату найбільш ефективним і найменшим витратним (як з точки зору фінансів і часу, так і з точки зору раціонального використання людських ресурсів) шляхом.

У наукових джерелах альтернативні способи вирішення доволі часто називають саморегульованими інститутами громадянського суспільства. Саморегулювання у даному випадку характеризується такими основними факторами:

- 1) приватний (недержавний характер);
- 2) договірний характер правовідносин у сфері ADR (застосування на основі добровільного спільного вибору – процесуальної угоди сторін);

3) самосійне, за загальним правилом, обрання осіб, які сприяють вирішенню спору або врегулюванню правового конфлікту (третейських суддів, арбітрів, посередників, медіаторів та ін.);

4) майже необмежена процедурна диспозитивність – сторони є «господарями» процесу (самостійне визначення сторонами процедурних правил обраного способу ADR в рамках загальних і спеціальних принципів ADR, імперативів, встановлених законодавством та загальнодозволеної спрямованості регулювання відносин у сфері ADR);

5) акти застосування способів ADR (рішення, угода про врегулювання спору і т. д.) поширюють свою дію (тобто обов'язкові) тільки на сторони, за винятком випадків, встановлених законом [9].

Альтернативні способи вирішення спорів, представляючи у своєму різноманітті цілу систему прийомів, засобів, методів приватного врегулювання відносин між сторонами, повинні служити цілям правосуддя, забезпеченню процесуальних гарантій захисту прав та інтересів сторін і підвищенню ефективності вирішення складних правових ситуацій в суді. Актуальним завданням сучасної системи правосуддя є ефективно і швидко вирішення конфліктів. Розвиток і застосування різноманітних альтернативних способів урегулювання спорів сприятиме вирішенню цього завдання.

Право на справедливий суд є одним із основних прав демократичного суспільства. Однак це право не може розглядатися як гарантія державним судам виключної юрисдикції на вирішення спорів. Адже результатом тоді стає перевантаженість судів, збільшення затримки у вирішенні спорів та надмірні судові витрати. Однак це не применшує ролі та значимості правосуддя. Тому у громадянському суспільстві слід звернути увагу на вирішення спорів на найнижчому інституційному рівні, що забезпечуватиме швидке знаходження такого рішення, яке буде взаємоприйнятне обома сторонами.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [10]. В силу своєї гнучкості та диспозитивності альтернативні способи врегулювання спорів дозволяють виробити найбільш правильне рішення проблеми, що сприяє зміцненню партнерських відносин, формування правової культури мирного та самостійного вирішення конфліктних ситуацій учасниками суспільних відносин.

Висновки. У сучасних умовах реформування системи судочинства введення примирних процедур як одного з пріоритетних напрямків існуючих механізмів вирішення правових спорів і захисту порушених суб'єктивних прав і свобод може стати інноваційним та дієвим для вітчизняного правосуддя. У даний час в Україні вслід за загальносвітовою тенденцією спостерігається підвищений інтерес до альтернативних форм урегулювання правових спорів як можливості зниження навантаження на суди та вирішення таких спорів, в яких досягти згоди юридичними засобами вдається не завжди (етнічних, релігійних, сімейних та інших).

Альтернативні форми слід розглядати не як окремі механізми, а як сукупність елементів, що становлять альтернативну систему вирішення правових спорів і конфліктів загалом. Ця система хоча і знаходиться в зародковому стані, але має тенденцію та широкі перспективи до подальшого розвитку, адже мета будь-якої альтернативної процедури – врегулювання та вирішення правового конфлікту. Основою кожної з цих процедур є їх добровільне застосування та участь незалежної та нейтральної особи. Усі альтернативні форми вирішення правових конфліктів повинні відповідати вимогам відносної формальності, заснованої на розсуді сторін.

Альтернативні форми мають ґрунтуватися на таких міжнародних принципах: принцип співпраці, що передбачає виявлення загальних інтересів сторін, будується на основі взаємних поступок та пошуку порозуміння; принцип диференціації, при якому учасники правового конфлікту можуть використовувати альтернативні засоби як кожен окремо, так і в комбінаціях один з одним або в певній послідовності; принцип конфіденційності, який передбачає негласність будь-якої альтернативної процедури. При широкому розмаїтті альтернативних процедур вибір конкретної з них має бути доволі зваженим та враховувати насамперед інтереси кожної сторони. Альтернативне вирішення правових спорів та конфліктів може бути успішним тільки за умови постійної та тісної взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Саме така взаємодія формуватиме активну громадянську позицію, підвищуватиме довіру суспільства до альтернативних способів вирішення спорів та врегулювання конфліктів, сприятиме нормалізації відносин у різних сферах суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Брыжинский А. А. *Альтернативное разрешение правовых споров и конфликтов в России: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук [Электронный ресурс] / А. А. Брыжинский. – Саранск, 2005. – 28 с. – Режим доступу : <http://lawtheses.com/jreader/140215/a?#?page=28>.*
2. Леннуар Н. Н. *Альтернативное разрешение споров: переговоры и медиация: учеб.-метод. пособие. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского института права имени Принца П. Г. Ольденбургского, 2004. – 100 с.*

3. Bentkowska Magdalena. *Procedury alternatywnego rozwiązywania sporów sądowych w Stanach Zjednoczonych* / Bentkowska Magdalena // *Krytyka Prawa*. – Том 6. – S. 149–163. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krytykaprawa.pl/api/files/view/21011.pdf>.
4. Gmurzyńska Ewa, Morek Rafał. *Mediacje. Teoria i praktyka*. Warszawa : Oficyna a Wolters Klumer business, 2014. – 492 s.
5. Коннов А. Ю. Понятие, классификация и основные виды альтернативных способов разрешения споров / А. Ю. Коннов // *Журнал российского права*. – 2004. – № 12. – С. 120 – 131. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/5133327/>.
6. Черемисин П. Г. Примирительные процедуры и место мирового соглашения в их системе / П. Г. Черемисин // *Вестник Высшего хозяйственного суда*. – 2010. – №1. – С. 158–167.
7. Романенко М. А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов: выбор оптимальной модели / М. А. Романенко // *Вестник АГТУ*. – 2005. – № 5 (28). – С. 244–251.
8. Błaszczak Łukasz *Mediacja a inne alternatywne formy rozwiązywania sporów (wybrane zagadnienia)*. – *Kwartalnik ADR*. – 2012. – № 2 (18). – S. 13–20.
9. Севастьянов Г. В. *Хрестоматия альтернативного разрешения споров: учеб.-метод. мат-лы и практические рекомендации*. [Електронний ресурс] / Г. В. Севастьянов. – СПб. : АНО - Третейский суд, 2009. – 528 с. – Режим доступу : [file:///C:/Users/%D0%98%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%8C/Downloads/Sevastyanov_G_V_-_Xrestomatiya_alternativnogo_razr%20\(1\).html](file:///C:/Users/%D0%98%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%8C/Downloads/Sevastyanov_G_V_-_Xrestomatiya_alternativnogo_razr%20(1).html).
10. Конституція України : Прийнята на 5-ій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змін та доповн., станом на 29 січня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

References

1. Bryijinskiy, A. A. (2005). *Alternativnoe razreshenie pravovyih sporov i konfliktov v Rossii* [Alternative resolution of legal disputes and conflicts in Russia]. Extended abstract of candidanes thesis. Saransk Retrieved from <http://lawtheses.com/jreader/140215/a/?#?page=28> [in Russian].
2. Lennuar, N. N. (2004) *Alternativnoe razreshenie sporov: peregovoryi i mediatsiya* [Alternative dispute resolution: negotiation and mediation]. Sankt-Peterburg [in Russian].
3. Bentkowska, Magdalena. *Procedury alternatywnego rozwiązywania sporów sądowych w Stanach Zjednoczonych* [Of ADR courts in the United Stes]. *Krytyka Prawa – Criticism of the Law*, 6, 149–163. Retrieved from <http://www.krytykaprawa.pl/api/files/view/21011.pdf> [in Poland].
4. Gmurzyńska, Ewa, & Morek, Rafał (2014). *Mediacje. Teoria i praktyka* [Mediation. Theory and practice]. Warszawa : Oficyna a Wolters Klumer business [in Poland].
5. Konnov, A. YU. (2004). *Ponyatie, klassifikatsiya i osnovnyie vidyi alternativnyih sposobov razresheniya sporov* [Concept, classification and main types alternative dispute resolution]. *Jurnal rossiyского права – Journal of Russian Law*, 12. Retrieved from <http://base.garant.ru/5133327/> [in Russian].
6. Cheremisin, P. G. (2010). *Primiritelnyie protseduryi i mesto mirovogo soglasheniya v ih sisteme* [Conciliation procedures and the place of a settlement in their system]. *Vestnik Vyisshego hozyaystvennogo suda – Bulletin of the Supreme Economic Court*, 1, 158–167. [in Russian].
7. Romanenko, M. A. (2005). *Alternativnyie formy razresheniya pravovyih konfliktov: vyibor optimalnoy modeli* [Alternative forms of resolving legal conflicts: choosing the optimal model]. *Vestnik AGTU – Bulletin of the State Technical University*, 5 (28), 244–251 [in Russian].
8. Błaszczak, Łukasz *Mediacja a inne alternatywne formy rozwiązywania sporów (wybrane zagadnienia)* [Mediation and other alternative forms of dispute resolution (selected issues)]. *Kwartalnik ADR – Quarterly ADR*, 2 (18), 13–20 [in Poland].
9. Sevastyanov, G. V. (2009). *Hrestomatiya alternativnogo razresheniya sporov* [Alternative Dispute Resolution Reader]. Sankt-Peterburg Retrieved from [file:///C:/Users/%D0%98%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%8C/Downloads/Sevastyanov_G_V_-_Xrestomatiya_alternativnogo_razr%20\(1\).html](file:///C:/Users/%D0%98%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%8C/Downloads/Sevastyanov_G_V_-_Xrestomatiya_alternativnogo_razr%20(1).html) [in Russian].
10. *Konstytuciya Ukrayiny* [Constitution of Ukraine]. (2016, January 29). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 1.02.2018.